

Міністерство освіти і науки України

Модельна навчальна програма
«Курс соціально-емоційного та морально-етичного спрямування:
“Культура добросусідства”. 5–6 класи»
для закладів загальної середньої освіти

Автори: М. А. Араджионі, О. Г. Козорог, Н. К. Лебідь,
В. І. Потапова, І. К. Унгурян, З. В. Філончук

«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2026 р. № 1568)

«Курс соціально-емоційного та морально-етичного спрямування: “Культура добросусідства”. 5–6 класи»

1. Вступна частина

Модельна навчальна програма «Курс соціально-емоційного та морально-етичного спрямування: “Культура добросусідства”. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти з навчанням українською мовою; закладів загальної середньої освіти, у яких є класи (групи) з навчанням мовою корінного народу або національної меншини поряд з державною мовою, та закладів загальної середньої освіти, у яких є класи (групи) з навчанням українською мовою та вивченням мови корінного народу або національної меншини (далі – Програма), спрямована на виконання Закону України «Про освіту» (2017) і Закону України «Про повну загальну середню освіту» (2020).

«Курс соціально-емоційного та морально-етичного спрямування: “Культура добросусідства”. 5–6 класи» спрямований на підтримку міжкультурної і громадянської освіти, демократизацію освітнього середовища та широкої соціальної інклюзії в Україні.

Програму розроблено відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898, Типової освітньої програми для 5–9 класів загальної середньої освіти, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки України від 19.02.2021 р. № 235 з урахуванням її нової редакції (наказ Міністерства освіти і науки України від 09 серпня 2024 року № 1120). Також нормативно-правовим підґрунтям Програми є наступні документи:

Законодавство України: Сімейний кодекс України (2002); закони України: «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005), «Про волонтерську діяльність» (2011), «Про корінні народи України» (2021), «Про національні меншини (спільноти) України» (2022); Національна стратегія створення безбар’єрного простору в Україні до 2030 року; Стратегія сприяння реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), до 2030 року.

Міжнародні документи: Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція ООН про права дитини (1989), Декларація принципів толерантності (1995), Європейська рамка компетентностей для освіти впродовж життя (2018), Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств (2012), Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини СМ/Res (2010), Рамка підприємницької компетентності Європейського Союзу (EntreComp, 2016), Рамка компетентностей для культури демократії (2018), Європейська рамка ключових життєвих компетентностей (LifeComp, 2020).

Програма базується на таких ціннісних орієнтирах: дитиноцентризм, визнання унікальності, талановитості й ідентичності кожної людини, недискримінація, доброчесність, здоров’я, добробут і безпека, що має забезпечити гармонійний розвиток, цілісне світосприйняття, утвердження

людської гідності, вільної особистості й активного громадянства. Програма приділяє особливу увагу реінтеграції та соціальній адаптації здобувачів освіти, які мають досвід внутрішнього переміщення або повернення з-за кордону, через створення безпечного психоемоційного середовища та формування культури прийняття різноманітності як спільного ресурсу, а не загрози.

Програма логічно продовжує реалізацію завдань соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі, зазначених у Державному стандарті початкової освіти (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87), які впроваджуються через інтегрований курс «Я досліджую світ».

Мета Програми: Сприяти гармонійному розвитку особистості здобувача/здобувачки освіти і вихованню освічених, соціально компетентних громадян, які поділяють демократичні цінності, відповідально ставляться до своєї громади, рідного краю, країни, дбають про власне здоров'я, безпеку і добробут, готові розвивати та примножувати природний, економічний і культурний потенціал України.

Завдання Програми:

- розвивати соціальну і здоров'язбережувальну компетентності та одного з її складників – толерантності (у широкому сенсі, тобто вікової, гендерної, етнічної, культурної, мовної, расової, релігійної, соціальної тощо), а також підтримувати широку соціальну інклюзію в Україні;
- популяризувати культуру українського народу, корінних народів (кримських татар, караїмів, кримчаків) і етнічних спільнот України, розвивати навички успішної міжкультурної комунікації;
- сприяти формуванню особистісної позиції і навичок саморефлексії, бачення свого місця в сьогоденні та в майбутньому громади й держави, відповідального і шанобливого ставлення до рідного краю та України;
- підтримувати стійкий інтерес до життя, дотримання правил безпечної поведінки, конструктивну діяльність і відповідальність як невід'ємний складник громадянського обов'язку;
- розвивати вміння вести діалог з позиції ненасилля, коректно і аргументовано висловлюватися під час дискусій та мирно розв'язувати/трансформувати конфлікти;
- надавати допомогу в розвитку сильних сторін підлітків, уміння вчитися впродовж життя, розвитку особистісної ефективності та культури дозвілля;
- розвивати критичне мислення, медіаграмотність і навички безпечної поведінки в цифровому просторі;
- сприяти формуванню екологічної свідомості й природоохоронної поведінки;
- розвивати відповідальне ставлення до свого здоров'я та добробуту і здоров'я та добробуту інших осіб;

- заохочувати відповідальне ставлення до ресурсів, розвивати підприємницькі уміння та ініціативу здобувачів освіти, уміння продукувати нові конструктивні ідеї.

Концептуальну основу Програми становлять основні положення системного, компетентнісного та особистісно-діяльнісного підходів.

Компетентнісний потенціал «Культури добросусідства» відповідає компетентнісному потенціалу, зазначеному в Державному стандарті для соціальної і здоров'язбережувальної галузі (додаток 15). Зміст Програми відповідає обов'язковим результатам навчання, визначеним Державним стандартом базової середньої освіти для соціальної і здоров'язбережувальної галузі (додатки 15, 16) та Концепції Нової української школи, сприяє формуванню наскрізних вмінь ключових компетентностей базової освіти.

Згідно з Типовою освітньою програмою для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти, Програма реалізує лише частину обов'язкових результатів навчання в межах соціальної і здоров'язбережувальної галузі, визначених Державним стандартом. Усі обов'язкові результати для цієї галузі можуть бути виконані в поєднанні з модельною навчальною програмою «Здоров'я, безпека і добробут» (автори: Василяшко І. П., Гущина Н. І., Топузов О. П.; Інститут педагогіки НАПН України) або через інтеграцію Програми з іншими затвердженими програмами курсу «Здоров'я, безпека і добробут». Матеріали Програми також можуть бути ефективно використані під час годин спілкування, виховних заходів, психоемоційного розвантаження в укриттях або у роботі з батьками.

Особливостями Курсу соціально-емоційного та морально-етичного спрямування: «Культура добросусідства» є робота зі ставленнями, цінностями, розвиток особистих якостей і відпрацювання поведінкових навичок, що передбачає системну і тривалу співпрацю педагога/педагогині з дітьми. Тому певні очікувані результати навчання Програми є наскрізними, а саме: етична поведінка, толерантне ставлення, конструктивне спілкування і співпраця, чуйність і доброчинність.

Зміст Програми є лінійно-концентричним. Вона структурована за розділами і побудована в такий спосіб, щоб зберегти наступність і послідовність вивчення тем від 5 до 6 класу, врахувати міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Розділи виділені за принципом розширення кола міжособистісної взаємодії дитини в соціумі. Частина Програми, що розкриває зміст 5 класу, містить 4 розділи («Я дорослішаю», «Я і моя родина», «Я в спільноті», «Різні, але рівні»), у які об'єднано 15 тем. Частина Програми, що розкриває зміст 6 класу, містить 3 розділи («Я, моя індивідуальність і безпека», «Я в спільноті», «Я в громаді: діємо разом»), у які об'єднано 14 тем. Теми за розділами розташовані в певному логічному порядку. Водночас учитель/вчителька може коригувати послідовність тем, обсяг змісту і час на його опрацювання відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу.

Пропонований зміст Програми ґрунтується на базових знаннях соціальної і здоров'язбережувальної галузі і змісті наскрізного інтегрованого курсу

«Культура добросусідства», який у 2005-2025 рр. впроваджувався в різних ланках освіти як обов'язково-вибірковий або факультативний курс. Зауважимо, що у пропонованому змісті й видах навчальної діяльності автори під терміном «культури» розуміють різні культури етнічних спільнот, які мешкають на теренах України, зокрема й культуру етнічних українців, корінних народів (кримських татар, караїмів, кримчаків) і національних меншин. При вивченні «Культури добросусідства» пріоритетним є знайомство з культурами, релігіями, мовами чи діалектами, які представлені в найближчому оточенні дитини – у громаді/районі/області. Під поняттями «видимі» та «невидимі» спільноти у Програмі маються на увазі виключно соціологічні характеристики груп (наприклад, ті, що мають виражені зовнішні ознаки, або ті, чия присутність у громаді не є очевидною, як-от професійні чи інтерес-спільноти). Наголошуємо на неприпустимості використання цих термінів для маркування чи розділення здобувачів освіти за ознаками вразливості.

Для досягнення очікуваних результатів навчання авторами Програми запропоновано розлогий перелік видів навчальної діяльності й високий рівень їхньої конкретизації. Це обумовлено певною складністю та чутливістю окремих тем змісту програми, необхідністю окреслити запропоновану авторами глибину занурення та деталізації тем, надати альтернативні види діяльності з урахуванням віку здобувачів освіти та рівня їхньої підготовки, освітніх втрат, технічних/просторових і безпекових можливостей закладу освіти тощо. Деякі види діяльності можуть бути рекомендовані як творче домашнє завдання або позаурочна активність, як ідеї для проведення цікавих інтерактивних ранкових зустрічей і годин спілкування, спільних заходів з батьками або з молодшими школярами. Зазначений перелік видів навчальної діяльності є орієнтовним. Великий вибір видів діяльності запропонований як меню альтернатив, а не як обов'язковий до виконання список. Педагоги/педагогині мають повну свободу обирати лише ті види активності, які відповідають ресурсу часу та можливостям класу, можуть додавати нові або адаптувати рекомендовані види діяльності відповідно до потреб здобувачів освіти та особливостей організації освітнього процесу.

Для підвищення ефективності навчання за курсом «Культура добросусідства» і розвитку педагогіки партнерства надзвичайно важливою є співпраця з батьками або особами, що їх замінюють, і громадою. Цьому можуть сприяти деякі запропоновані в Програмі види навчальної діяльності, а також просвіта батьків або осіб, що їх замінюють, через нестандартне проведення батьківських зборів, зокрема за програмою роботи з дорослими «Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно» наскрізного курсу «Культура добросусідства» (www.kdukraine.com) і відповідними методичними розробками для її реалізації.

Основна частина

5 клас

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст	Пропоновані види навчальної діяльності
Розділ 1. Я дорослішаю!		
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; визначає, ідентифікує та обговорює фізичні, психічні (у тому числі емоційні) і соціальні зміни, які відбуваються під час переходу в основну школу [6 СЗО 3.2.1-1]; визначає прагнення і потреби у сфері власного особистісного розвитку та навчання [6 СЗО 4.1.1-5]; самостійно створює та реалізовує короткострокові плани щодо досягнення успіху, зокрема в навчанні, спорті, побуті [6 СЗО 4.3.1-2]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1];	Я – підліток! Хто я, який/яка я, чого я прагну? Самопрезентація. Зміни, які відбуваються в моєму житті. Нові виклики в базовій школі та правила співжиття в колективі.	Вступ до предмету «Культура добросусідства». Самоаналіз власного «Я» і змін, які відбулися після закінчення початкової школи, запис власних міркувань. Написання листа собі – майбутньому старшокласнику / майбутній старшокласниці – про свої прагнення і цілі. Розробка власних короткострокових планів щодо досягнення успіхів у поточному навчальному році. Розробка, візуалізація і презентація власного герба. Створення асоціативної карти до слова «підлітки» або «базова школа». Участь у груповій роботі зі створення та візуалізації профілю класу. Обговорення й укладання переліку якостей або вчинків людини, які будуть допомагати/заважати співпраці та створенню комфортного середовища в колективі. Укладання переліку правил співжиття та співпраці в колективі.

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Коментоване читання прислів'їв, притч або казок на теми ставлення до інших людей, співпраці, впевненості в собі, подолання страхів і тривожності, мотивації до розвитку і навчання. Малювання схеми безпечного пересування базовою школою і маршруту термінової евакуації під час повітряної тривоги чи техногенних/природних катастроф, екскурсія школою. Участь у грі-симуляції з вікової ініціації «Посвята в підлітки» або у проведенні позаурочного заходу з вікової ініціації разом з батьками.
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; бережливо ставиться до власного майна та майна інших осіб, обґрунтовує недоторканність чужого майна [6 СЗО 1.2.1-3]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3];	Я і мої особисті кордони. Право на самовираження. Що таке особисті кордони? Типи та види особистих кордонів. Як обстоювати власні кордони. Вміння сказати «ні». Самовираження через поведінку і відповідальність за неї. Конструктивна та деструктивна поведінки.	Ознайомлення з ознаками різних видів особистих кордонів. Перегляд і аналіз відео із прикладами порушення особистих кордонів. Визначення із запропонованих тверджень, які з них характеризують «порушення» – «непорушення» особистих кордонів. Групова робота з аналізу ситуацій порушень особистого простору людини та її кордонів із визначенням варіантів дій. Аналіз способів захисту кордонів із використанням графічних організаторів. Визначення ознак конструктивної та деструктивної поведінки. Навчальний проєкт чи групова взаємодія на тему: «Як заявити про себе в класі з повагою до кордонів однокласників».

демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1].		Відпрацювання вміння казати «ні» під час виконання практичних вправ. Підготовка та презентація короткого повідомлення про повагу до особистого простору та кордонів.
Визначає прагнення і потреби у сфері власного особистісного розвитку та навчання [6 СЗО 4.1.1-5]; визначає цілі власної діяльності і стратегії їх досягнення [6 СЗО 4.6.1-4]; аналізує власний навчальний розвиток, вказуючи на причини успіхів та невдач [6 СЗО 4.1.1-4]; визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; самостійно створює та реалізовує короткострокові плани щодо досягнення успіху, зокрема в навчанні, спорті, побуті [6 СЗО 4.3.1-2]; виявляє зацікавлення до тривалої систематичної діяльності (хобі, спорт, мистецтво, навчання тощо) та наполегливість у досягненні мети [6 СЗО 4.6.1-2];	Мої сильні сторони та професії сучасного й майбутнього. Як застосувати свої сильні сторони, інтереси й уподобання в професії. Хобі, яке може стати професією. Власна діяльність сьогодні для успішного майбутнього.	Опитування однокласників про їхні улюблені справи/хобі. Порівняння отриманих результатів. Обговорення: «Чи може хобі стати професією?». Створення постера з переліком улюблених справ, які можуть стати професіями. Обговорення сильних сторін і талантів учнів класу, наприклад за допомогою «ланцюга сильних сторін». Групова робота зі створення мапи актуальних професій майбутнього з урахуванням розвитку технологій (ШІ) і потреб країни під час війни та мирної відбудови. Перегляд та обговорення відеоінтерв'ю людей різних професій. Створення профілю людей різних професій сучасного й майбутнього.

розуміє перспективність своєї діяльності для успішного майбутнього [6 СЗО 4.6.1-3]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1].		Визначення переліку рис особистості, необхідних для людей різних професій. Формулювання власного висловлення, наприклад про роль навчання і можливість бути успішним/успішною в професії в майбутньому.
Організовує власний освітній простір, раціонально розподіляє час [6 СЗО 4.1.1-1]; обґрунтовує обмеженість ресурсів (зокрема часу, здоров'я, фінансів) [6 СЗО 4.5.1-3]; визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; визначає цілі власної діяльності і стратегії їх досягнення [6 СЗО 4.6.1-4]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; аналізує вибір свій та інших осіб з урахуванням користі і задоволення (радості) для здорового, безпечного життя [6 СЗО 3.4.1-3]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1];	Я і мій час. Як я ціную і розподіляю час. Як можна раціонально планувати та керувати часом. Для чого важливо розуміти сприйняття і ставлення до часу в різних культурах.	Створення асоціативної карти про роль часу в житті людини. Самоаналіз (за запропонованим шаблоном чи тестом) управління часом і ефективності його використання. Укладання переліку правил для раціонального використання особистого часу. Створення особистого плану раціонального використання часу, наприклад «карти дня». «Килим ідей»: як ефективно використовувати час під час непередбачуваних затримок транспорту або перебування в укритті. Добирання прикладів, які розкривають способи індивідуального ефективного навчання. Наведення прикладів використання цифрових застосунків – органайзерів часу. Активне слухання та обговорення тексту підручника або розповіді учителя/учительки про ставлення до часу в українській та інших культурах.

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Створення есе / мініповідомлення про ставлення до часу в різних країнах/культурах на основі власного досвіду або різних джерел інформації. Участь у рольовій грі-моделюванні міжкультурної комунікації з різним ставленням до часу.
Розділ 2. Я і моя родина		
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1];	Сім'я, родичі, рід. Взаємини в родині. Ставлення до батьків/осіб, що їх замінюють. Право на сім'ю. Права та обов'язки батьків чи осіб, що їх замінюють, і дітей.	Створення хмари слів до слова «родина» або обговорення питань про значущість сім'ї для людини і суспільства. Обговорення малюнків або медіафайлів, які демонструють піклування та взаємопідтримку в сім'ї, родинні традиції та правила. Підготовка власного висловлювання про свої обов'язки в родині або створення короткої письмової розповіді про вдачу й домашні обов'язки членів родини за певним планом або шаблоном. Створення малюнка/переліку, який визначає власні потреби, бажання, інтереси в сімейному колі. Рольова гра/імпрровізація: «Поведінка й ставлення дорослих і дітей в різних родинних побутових ситуаціях». Спільне обговорення: чому діти і дорослі іноді не розуміють одне одного? Обговорення практичних ситуацій щодо забезпечення та реалізації прав і обов'язків батьків та дітей.

обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Складання за алгоритмом або заповнення схеми, наприклад родинних зв'язків із відповідними термінами спорідненості в різних культурах. Складання власного родоводу або пошук в Інтернеті далеких родичів за допомогою цифрових ресурсів. Міркування з фіксацією результатів, наприклад в особистому щоденнику, на тему: «Що я цінного зробив/зробила сьогодні для себе і для своєї родини». Проведення зі шкільним психологом позаурочного заходу: «Родинні зв'язки сильніші за обставини» (про підтримку неповних родин і сімей, роз'єднаних війною) чи «Як спілкуватися з ветеранами, які повернулися з війни».
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3];	Особисті, родинні та загальнолюдські цінності. Що таке «цінності» і які вони бувають? Особисті цінності. Сімейні цінності. Загальнолюдські цінності.	Обговорення поняття «цінності» і які вони бувають. Коментоване читання оповідань, притч, казок, прислів'їв про духовні та матеріальні цінності. Порівняльне дослідження, наприклад щодо того, як змінилися мої мрії та цінності від раннього дитинства донині. Обговорення, як перелік особистих цінностей або їхнє ранжування (значущість) можуть змінюватися з часом або через обставини. Створення актуального переліку особистих цінностей і їхнє ранжування. Спостереження й аналіз відеосюжетів, коміксів або кейсів на тему: як цінності впливають на поведінку людини або її ставлення.

розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Дослідницький мініпроект. Опитування батьків/опікунів і членів родини на тему сімейних цінностей. Аналіз і визначення спільного та відмінного у власних списках особистих і сімейних цінностей. Участь у проекті-дослідженні, наприклад як у фольклорі (прислів'ях, казках тощо) різних народів відображаються загальнолюдські цінності. Обговорення проблемних ситуацій, наприклад тих, що виникли через неповагу до цінностей іншої особи або групи людей. Групова робота: створення списку цінностей класу. Обговорення ситуацій вибору/ухвалення рішень у шкільному житті. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цінностями і почуттями та ставленнями.
Виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; аналізує негативний вплив недотримання правил/інструкцій безпечної поведінки на збереження життя і здоров'я [6 СЗО 3.3.1-2]; обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1];	Взаємини поколінь. Ставлення до старших, молодших, однолітків. Протидія домашньому насильству. Незнайомці на вулиці й у віртуальному середовищі.	Складання переліку рис, які відрізняють підлітків від молодших від них дітей та дорослих. Створення та порівняння профілів дитини та літньої людини, обговорення особливостей людей старшого віку й необхідності поважного і чуйного ставлення до них. Проведення опитування родичів, знайомих дорослих осіб наприклад про те, як заведено ставитися до дорослих у різних культурах нашого краю, і презентація його результатів. Висловлення міркувань щодо того, як підлітки можуть покращити стосунки з дорослими або з молодшими братами/сестрами в родині.

прогнозує ризики комунікації у віртуальному середовищі [6 СЗО 2.2.1-4]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; приймає рішення щодо надання самопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Перегляд анімаційних роликів/документального кіно або читання з зупинками і обговорення фрагментів оповідань / притч / кейсів про взаємини в класі між різними групами дітей. Обговорення запропонованих шляхів мирного і конструктивного вирішення проблемних питань. Мозковий штурм: з якими ризиками й небезпеками можна зіштовхнутися, якщо знайомитися і спілкуватися з однолітками або дорослими у віртуальному середовищі/соцмережах. Обговорення ситуацій, які мають ознаки виявів домашнього насильства (фізичного, сексуального, психологічного, економічного), і можливостей отримання допомоги. Рольові ігри або ситуації щодо безпечної поведінки на вулиці при контакті з незнайомими однолітками і дорослими людьми. Позаурочне волонтерство: ініціювання та створення спільних команд (із залученням учнівства, батьків і вчителів) для турботи про людей старшого віку, людей з інвалідністю, родини військових, а також про всіх, хто потребує допомоги чи емоційної підтримки.
Розділ 3. Я в спільноті		
Застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий	Ми всі різні й цим схожі. Ідентичності людини. Різні люди і спільноти в моїй громаді. Ставлення	Визначення ключових рис/характеристик для самоідентифікації людини. Укладання переліку ознак, які характеризують дитину як особистість і ранжування їхньої актуальної значущості.

особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; виявляє чуйне ставлення до людей з особливими потребами [6 СЗО 4.8.2-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; пояснює вплив спілкування на складники здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 4.4.1-1]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]. бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; виконує різні ролі в груповій роботі [6 СЗО 4.7.1-3].	до них і конструктивна та чутлива комунікація.	Наведення прикладів «видимих» і «невидимих» спільнот в громаді. Проведення інтерв'ю або робота за методикою «Жива бібліотека» з представниками різних спільнот (наприклад, з людьми з інвалідністю, ветеранами, ВПО, трудовими мігрантами, волонтерами та іншими). Вправа «Валіза досвіду»: учні розповідають про одну корисну навичку чи цікаву традицію, яку вони «привезли» зі свого попереднього місця проживання чи з іншої країни. Перегляд і обговорення відео чи анімаційних роликів, що спрямовані на об'єднання людей, які належать до різних «невидимих» спільнот громади. Добирання прикладів, які демонструють чутливе спілкування з представником/представницею «видимої» спільноти і конструктивну взаємодію. Створення колажу/пазла на тему: «Я і моє оточення в громаді». Робота з документом: тлумачення терміну «толерантність» у витязі з Декларації принципів толерантності. Визначення в усній чи письмовій формі важливості рівного та справедливого ставлення для людини та суспільства. Моделювання ситуацій, у яких наявне толерантне та нетолерантне ставлення до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб.
---	---	--

		Виконання в групах завдання, спрямованого на ознайомлення з вербальними та невербальними засобами спілкування (наприклад, із жестовою мовою) та їхніми особливостями в різних культурах і спільнотах. Читання та обговорення тексту або перегляд медіапродуктів, наприклад, про потреби людей з інвалідністю та ставлення до них.
Вирізняє ознаки доброчинності [6 СЗО 4.10.1-1]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2]; виявляє чуйне ставлення до людей з особливими потребами [6 СЗО 4.8.2-2]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; розпізнає приклади поведінки, дружньої до навколишнього середовища [6 СЗО 3.3.1-4]; поводиться безпечно під час спілкування, зокрема з тваринами [6 СЗО 2.4.1-3];	Як допомогти собі й іншим. Емоції людини. Чуйність, гуманність. Допомога іншим особам. Ставлення до тварин.	Виконання практичних завдань для розпізнавання і вербалізації власних емоцій та емоцій інших людей, наприклад робота з фотографіями, відео тощо. Написання невеликих повідомлень, наприклад розповіді, допису в соціальних мережах із використанням емотиконів. Візуалізація понять «емпатія» / «чуйність», «гуманність» за допомогою графічних організаційних схем, наприклад асоціативний куш, ментальні карти тощо. Участь у рольових іграх, у яких необхідно надати допомогу іншим особам, зокрема людям з інвалідністю, людям старшого віку, ВПО, волонтерам та ін. Обговорення важливості чутливої комунікації з людьми у стресовому стані, з ветеранами, людьми з інвалідністю, людьми, які втратили близьких тощо. «Словник чутливості». Обговорення фраз-маркерів, які можуть підтримати або ранити людей із досвідом війни, втрати, вимушеного переміщення.

виявляє ризики неналежного поводження із тваринами (домашні, бездомні, дикі) [6 СЗО 2.1.1-5]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; приймає рішення щодо надання самодопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2].		Перегляд і обговорення анімаційних роликів, які спрямовані на розвиток навичок самодопомоги при переживанні стресу. Складання переліку способів допомоги іншим людям. Дискусія: «Чи треба допомагати іншим людям, якщо вони не просять про допомогу?». Написання листа емоційної підтримки своїм одноліткам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України або вимушено виїхали за кордон. Читання оповідань або перегляд відео про тварин і їхні емоції та обговорення. Обговорення прикладів із власного життєвого досвіду щодо надання допомоги домашнім або безпритульним тваринам, піклування про диких тварин і птахів узимку. Розробка рекомендацій щодо безпечного поводження з тваринами вдома і на вулиці. Визначення в запропонованому переліку прикладів неприпустимого і чуйного поводження з тваринами. Пошук та аналіз інформації про те, як держава і громадяни захищають тварин від жорстокого поводження. Створення пам'ятки – куди звертатися, якщо ти став свідком жорстокого поводження з тваринами або хочеш допомогти тварині, що опинилася у біді.
---	--	---

Застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; пояснює вплив спілкування на складники здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 4.4.1-1]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; виконує різні ролі в груповій роботі [6 СЗО 4.7.1-3].	Ефективне спілкування. Що таке ефективне спілкування. Вербальне та невербальне спілкування. Дистанція та позиції у спілкуванні. Особистий простір. Прояв індивідуальних особливостей під час спілкування. Вплив емоцій на спілкування.	Складання синквейну або графічної схеми до поняття «спілкування». Створення в парі спільного малюнка без вербальної комунікації з подальшим обговоренням. Укладання переліку засобів вербального та невербального спілкування. Виконання вправ і моделювання ситуацій для відпрацювання навичок вербального та невербального спілкування. Формулювання власного висловлювання про значення ефективного спілкування. Перегляд відео з подальшим називанням та аналізом емоцій/почуттів, які виявляються через засоби вербального та невербального спілкування. Обговорення індивідуальних відмінностей у виявах емоцій у спілкуванні (зокрема й на прикладі різних культур). Обговорення пам'ятки-рекомендації для ефективного спілкування. Обговорення прикладів особистого простору з опорою на наочність (фотографії, малюнки) і матеріал заняття про особисті кордони. Експериментування з виявом дистанції у спілкуванні, знаходженням оптимального для себе особистого простору. Спостереження та самоспостереження за виявом емоцій/почуттів, які виникають при порушенні
---	---	--

		особистого простору, обговорення права на їхнє вираження та аналіз їхнього впливу на подальшу взаємодію. Створення та презентація групового проєкту (наприклад пам'ятки, постера чи буклета) з рекомендаціями щодо особистого простору та позицій у спілкуванні залежно від різних життєвих ситуацій (зокрема з урахуванням карантинних обмежень). Створення в групах відеопродукту, який пояснює учням молодших класів, як ефективно спілкуватися.
Ідентифікує причини та наслідки виникнення конфліктів у різних ситуаціях [6 СЗО 1.3.2-1]; моделює ситуацію з конструктивним залагодженням конфліктів [6 СЗО 1.3.2-2]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3];	Що таке конфлікт? Поняття конфлікту. Причини та джерела конфліктів. Види конфліктів. Структура конфлікту. Деструктивні та конструктивні шляхи розв'язання конфліктів.	Знаходження асоціацій до поняття «конфлікт». Висловлення позиції та спільне обговорення різних поглядів і ставлень до конфлікту. Наведення прикладів та обговорення різних причин, джерел і видів конфліктів. Складання схеми чи візуалізація за допомогою зображень або демонстрація видів конфліктів. Робота з кейсами для розрізнення причин, видів і структури конфлікту. Аналіз конфлікту за допомогою методу картографії (демонстрація методики на конкретному прикладі). Обговорення видів поведінки в конфлікті на базовому рівні: деструктивна та конструктивна. Демонстрація прикладів впливу емоцій на поведінку в конфлікті. Участь у рольовій грі для відпрацювання конструктивного розв'язання конфліктів.

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1].		Практична діяльність для формування навичок ефективної комунікації і конструктивного розв'язання конфліктів.
Розділ 4. Різні, але рівні		
Виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; аналізує вибір свій та інших осіб з урахуванням користі і задоволення (радості) для здорового, безпечного життя [6 СЗО 3.4.1-3]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3]; обирає продукти харчування, способи проведення дозвілля, відповідний одяг тощо, які приносять задоволення і користь для здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 3.4.1-2] знаходить інформацію щодо здоров'я, безпеки та добробуту в різних джерелах і перевіряє її достовірність [6 СЗО 4.2.1-1]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2];	Улюблені страви. Здорове харчування. Традиційна і сучасна кухня (етнічний та регіональний вимір). Здорове харчування. Застільний етикет. Як спільний прийом їжі об'єднує людей.	Обговорення проблемних питань, наприклад: «Що робить їжу здоровою?». Створення за запропонованим шаблоном аргументованого висловлювання про позитивні або негативні сторони улюбленої страви чи певних продуктів. Обговорення важливості критичного ставлення до рекламної та іншої інформації в інтернеті щодо користі або шкоди певних страв і продуктів. Дослідження поширення регіональних/діалектних назв певних страв або продуктів в Україні. Пошук інформацій і підготовка повідомлення чи презентації про яку-небудь страву, якій встановлений пам'ятник в країні або яка згадується у Списку нематеріальної культурної спадщини України. Порівняння (за допомогою графічних організаторів) старовинних та сучасних страв різних спільнот регіону або регіональної кухні.

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].		Групування назв страв і продуктів за критеріями, зокрема корисна/шкідлива їжа, регіональна/загальноновживана тощо. Складання бажаного меню для себе або для родини на тиждень і аналіз власного харчування. Розробка шаблону публікації (буклета / постера / інфографіки) із правилами застільного етикету в українській та інших культурах або країнах. Написання власного висловлювання або невеликого есе-роздумів про те, як спільний прийом їжі об'єднує людей.
Виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; аналізує вибір свій та інших осіб з урахуванням користі і задоволення (радості) для здорового, безпечного життя [6 СЗО 3.4.1-3];	Особливості етнічного етикету в родині однокласників і сусідів. Родинні події, на які запрошують, і події, на які можна прийти без запрошення. Одяг і подарунки, що відповідають події. Варіанти вітання, поздоровлення, співчуття. Етикетні звертання до незнайомих людей різної статі й віку. Поведінка під час святкування.	Обговорення тексту чи розповіді учителя/вчительки щодо особливостей проведення родинних подій (весілля, день народження тощо), які відбуваються в українських родині із запрошенням гостей. Розповідь за запропонованим опитувальником чи схемою про особливості проведення свят/подій у власній родині та обговорення з однокласниками спільного і відмінного. Проведення симуляційної гри (наприклад, «Аеропорт» / «Міжнародна конференція» / «Світове турне» / «Вітаємося по...» або «Острів» / «Дві культури») та її обговорення. Аналіз зображень / відео / текстів, пов'язаних з незручними ситуаціями внаслідок нерозуміння етнічного етикету в різних культурах. Участь у рольовій грі-симуляції на тему відвідування родинного свята в однокласників.

пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3].		Створення малюнків-порад або анімації щодо одягу, подарунків та інших особливостей етнічного чи релігійного етикету в наших родин. Складання фраз з етикетної лексики (вітання / прощання / звертання / поздоровлення / співчуття) за запропонованим українським переліком слів мовами місцевих етнічних спільнот або іноземними мовами. Робота з прислів'ями, казками чи притчами (українськими та інших культур), які присвячені темам гостинності, поведінки гостя, етикетних норм.
Розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2];	Європейський етикет. Наші звичаї в Європі Правила вітання, гостини та пригостання в різних країнах. Як українці за кордоном знайомлять європейців з нашими звичаями. Особливості етикету під час пандемій і війни. Правила мережевого етикету і безпека в Інтернеті.	Перегляд та обговорення відео або текстів про особливості вербального/невербального спілкування в країнах Європи. Дослідження і створення ілюстрованої пам'ятки щодо «табу» у використанні невербальних сигналів/жестів, які можуть сприйматися образливими в різних культурах. Підготовка презентації щодо традицій пригостання і гостинності в якійсь країні Європи на основі власного досвіду перебування або інших джерел. Пошук інформації в інтернеті або представлення власного досвіду про те, як українці за кордоном знайомлять іноземців з нашою культурою через гостинність та пригостання. Встановлення відповідності між країною і традиціями пригостання або типовими стравами за допомогою зображень.

розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2]; передбачає вплив на власне здоров'я, безпеку, добробут та здоров'я, безпеку, добробут інших осіб неналежного використання цифрових пристроїв; прогнозує ризики комунікації у віртуальному середовищі [6 СЗО 2.2.1-4].		Участь у рольовій грі/симуляції щодо правил вітання в різних культурах у різні епохи. Обговорення, як змінюються правила етикету, зокрема вітання і спілкування, під час пандемій і війн. Груповою роботою: створення за шаблоном аргументованих висловлювань «за» і «проти» на питання: «Чи мають українці/іноземці дотримуватися правил етикету і звичаїв, заведених в країні їхнього перебування?». Пошук інформації з різних джерел (опитування дорослих, однолітків, у медіа, підручнику тощо) щодо мережевого етикету серед підлітків в Україні і країнах Європи. Читання з обговоренням основних правил мережевого етикету та аналіз особистого профайлу в соціальних мережах. Візуалізація за допомогою інструментів ШІ (створення коміксу або відеоролику) правил безпеки і мережевого етикету в інтернеті.
Визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1];	Гендерні стереотипи в різних культурах. Стать і соціальні ролі (гендер). Стереотипи щодо поведінки та ставлення до жінок і чоловіків у різних	Обговорення понять «стать» і «соціальна роль» («гендер»). Читання й обговорення тексту / перегляд медіапродуктів про соціальні ролі чоловіка та жінки в різних культурах. Пояснення поняття «стереотип», визначення ролі стереотипів у житті людини та суспільства.

розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2]; аналізує власний навчальний розвиток, вказуючи на причини успіхів та невдач [6 СЗО 4.1.1-4]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2].	культурах. Важливість гендерної рівності.	Обговорення чинників, що впливають на формування гендерних стереотипів. Виконання практичних завдань/симуляцій на виявлення та подолання гендерних стереотипів та нерівного ставлення. Обговорення у мінігрупах життєвих ситуацій, коли траплялося нерівне ставлення до жінки/чоловіка або дівчинки/хлопчика через вплив гендерних стереотипів. Проведення мінідослідження на тему, як змінювалися гендерні ролі та обмеження стосовно прав і можливостей жінок в Україні або в інших країнах світу. Визначення в усній чи письмовій формі важливості рівного та справедливого ставлення для людини та суспільства. Підбиття підсумку навчального року. Аналіз успіхів і невдач, складання короткострокових планів для відпочинку і продовження навчання.
---	--	---

6 клас

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст	Пропоновані види навчальної діяльності
Розділ 1. Я, моя індивідуальність і безпека		

Виявляє зацікавлення до тривалої систематичної діяльності (хобі, спорт, мистецтво, навчання тощо) та наполегливість у досягненні мети [6 СЗО 4.6.1-2]; визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; розуміє перспективність своєї діяльності для успішного майбутнього [6 СЗО 4.6.1-3]; самостійно створює та реалізовує короткострокові плани щодо досягнення успіху, зокрема в навчанні, спорті, побуті [6 СЗО 4.3.1-2]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; використовує допоміжні засоби для навчання, зокрема цифрові пристрої, без шкоди для здоров'я [6 СЗО 4.1.1-2];	Мій приватний інформаційний простір. Мої особисті щоденники. Особисті архіви. Блогінг. Сторіз. Селфі. Фотографії. Доброчесність у використанні інформації. Захист приватного інформаційного простору.	Створення власної освітньої траєкторії/плану особистого розвитку на поточний навчальний рік з курсом «Культура добросусідства». Практична робота на тему «Про що розповідають особисті/сімейні архіви». Пояснення значущості особистих і сімейних архівів для збереження пам'яті та формування культурної спадщини суспільства. Робота з пам'яткою як організувати безпечно електронне зберігання архіву сімейних фотографій і документів. Аналіз фотографій як джерел інформації за запропонованим алгоритмом. Добирання прикладів, які розкривають поняття «приватний інформаційний простір» і «персональні дані». Встановлення відповідності між ситуацією, яка стосується приватного простору/приватної інформації, та шляхами її захисту. Порівняння переваг і ризиків активності в інформаційному просторі і публікації персональної інформації (селфі, сторіз, блогінг тощо). Дискусія на тему: «Особистий паперовий щоденник або щоденник-анкета. Чи потрібен він в цифрову епоху?» або «Користь і шкода створення і розміщення селфі в мережі» Розгляд та обговорення прикладів доброчесного та недоброчесного використання інформації.
---	--	--

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2]; прогнозує ризики комунікації у віртуальному середовищі [6 СЗО 2.2.1-4]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1].		Самоаналіз власної поведінки в онлайн просторі за допомогою спеціальної «мішені» і її корегування після перегляду відеоролику щодо безпеки в інтернеті. Укладання правил для власної безпечної поведінки в особистому інформаційному просторі та дотримання прав інтелектуальної власності. Створення будь-якого власного медіапродукту з дотриманням правил безпечної поведінки в інформаційному просторі.
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; обирає продукти харчування, способи проведення дозвілля, відповідний одяг тощо, які приносять задоволення і користь для здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 3.4.1-2]; аналізує вибір свій та інших осіб з урахуванням користі і задоволення (радості) для здорового, безпечного життя [6 СЗО 3.4.1-3]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий	Зовнішні вияви індивідуальності: одяг, зачіски, косметика. Традиційний і сучасний костюм населення України і регіону зокрема. Сучасна молодіжна мода. Прикраси. Зачіски. Фарбування волосся, використання декоративної косметики – корисно чи шкідливо?	Актуалізація знань з початкової школи про класифікацію одягу. Розгляд ілюстрацій людей в різному одязі і створення розповідей на тему: «Що одяг може розповісти про людину». Пошук відповідності між зображеннями варіантів українських народних костюмів й історико-культурними регіонами їхнього побутування. Аналіз зображень костюмів різних етнічних спільнот і корінних народів України і пошук спільних і особливих елементів. Пошук інформації з різних джерел (опитування дорослих, музейні експозиції, книги, відеоролики проекту «Спадок» тощо) та порівняльний аналіз прикрас, які носили жінки й чоловіки України за старих часів і в наш час. Обговорення, як народні традиції втілюються в сучасному святковому одязі українців.

особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1].		Участь у проєкті-дослідженні моди серед сучасних підлітків. Обговорення проблемних питань, пов'язаних із зачісками, фарбуванням волосся і використанням декоративної косметики як засобу самовираження. Участь у практичній діяльності, пов'язаній з розпізнаванням толерантного і нетолерантного ставлення через зовнішній вигляд / вияв індивідуальності, та визначення шляхів протидії. Обговорення шляхів / способів захисту від нерівного ставлення і дискримінації через зовнішні вияви індивідуальності.
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; виявляє ризики невідповідності власних потреб і можливостей [6 СЗО 2.1.1-4]; обґрунтовує обмеженість ресурсів (зокрема часу, здоров'я, фінансів) [6 СЗО 4.5.1-3]; аналізує взаємозв'язок між потребами людини та обмеженістю ресурсів [6 СЗО 4.5.1-1]; визначає потребу ощадливого використання ресурсів і повторної переробки вторинної сировини [6 СЗО 4.5.1-2]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3];	Потреби людини і ресурси. Потреби людини. Ресурси відновні й невідновні, природні, матеріальні, духовні. Ресурси особистості для психологічної стійкості.	Формулювання власних визначень понять «потреба», «бажання», «ресурс». Обговорення різних видів потреб людини і їхньої класифікації. Створення колажу, наприклад «Мої потреби та ресурси» / «Хочу та можу». Класифікація ресурсів відповідно до наданої схеми. Перегляд і обговорення відео / малюнків / інфографіки з різними видами відновних і невідновних ресурсів. Аналіз наявних власних ресурсів за заданою схемою і планування дій для досягнення певної мети. Аналіз каналів відновлення особистісних ресурсів за моделлю BASIC PH задля формування психологічної стійкості.

визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; аналізує вибір свій та інших осіб з урахуванням користі і задоволення (радості) для здорового, безпечного життя [6 СЗО 3.4.1-3]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; приймає рішення щодо надання самопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3].		Створення «Плану турботи про себе» на основі моделі BASIC PH. Участь у груповому проєкті, наприклад планування заходу з визначенням необхідних ресурсів та спільних дій.
Демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; обирає продукти харчування, способи проведення дозвілля, відповідний одяг тощо, які приносять задоволення і користь для здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 3.4.1-2]; виявляє зацікавлення до тривалої систематичної діяльності (хобі, спорт, мистецтво, навчання тощо) та наполегливість у досягненні мети [6 СЗО 4.6.1-2] обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3];	Моє безпечне дозвілля. Гра. Варіанти проведення дозвілля. Безпечний і корисний відпочинок на природі та вдома. Гра як засіб згуртування колективу і навчання нових навичок. Комп'ютерні ігри – користь і небезпека віртуальної реальності	Створення аргументованого висловлювання на тему: «Відпочинок – одна із базових потреб людини» Актуалізація понять: «корисне дозвілля», «активний» і «пасивний», «безпечний» і «небезпечний» відпочинок. Розробка візуального продукту щодо різних варіантів проведення цікавого і безпечного дозвілля. Обговорення проблемного питання: «Навіщо людям гра?» Проведення опитування родичів щодо ігор, у які вони грали в дитинстві, та підготовка повідомлення про це. Групова робота зі створення та презентації переліку різних видів ігор (спортивних, настільних, народних, комп'ютерних тощо).

використовує допоміжні засоби для навчання, зокрема цифрові пристрої, без шкоди для здоров'я [6 СЗО 4.1.1-2]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; пояснює вибір власних альтернатив і рішень з огляду на вплив зовнішніх чинників [6 СЗО 3.1.1-1]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; прогнозує ризики комунікації у віртуальному середовищі [6 СЗО 2.2.1-4]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1].		Аналіз складників гри (інструкція, правила, поведінка гравців тощо). Обговорення важливості дотримання правил гри. Участь у дискусії щодо того, що можна вважати «спортивною» і «неспортивною» або гідною чи негідною поведінкою у грі. Пошук інформації з різних джерел і наведення прикладів рухливих і настільних ігор, які сприяють знайомству і згуртуванню колективу, та ігор, які вчать певних навичок. Створення постера/пам'ятки щодо правил безпечної поведінки під час рухливих ігор або безпечного відпочинку на природі та вдома. Дискусія на тему: «Комп'ютерні ігри: корисні чи небезпечні?» Обговорення інфографіки/тексту/відеоролика про користь і безпеку віртуальної реальності та ігрової залежності.
Визначає прагнення і потреби у сфері власного особистісного розвитку та навчання [6 СЗО 4.1.1-5]; виявляє зацікавлення до тривалої систематичної діяльності (хобі, спорт, мистецтво, навчання тощо) та наполегливість у досягненні мети [6 СЗО 4.6.1-2] аналізує власний навчальний розвиток, вказуючи на причини успіхів та невдач [6 СЗО 4.1.1-4];	Знання і навички як ресурс власного розвитку. Цінність освіти в сучасному світі. Чи можна здобувати знання за межами школи? Раціональна організація	Розв'язування проблемних ситуацій, пов'язаних з недостатньою кількістю знань та вмінь, необхідних для виконання певного завдання. Обговорення проблемних питань, наприклад: «Навіщо потрібна освіта сучасній людині?» або «Скільки і навіщо треба вчитися?», або «Чи треба вчитися, якщо є ШІ, який «все знає» і завжди допоможе?» тощо.

моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; розуміє перспективність своєї діяльності для успішного майбутнього [6 СЗО 4.6.1-3]; визначає цілі власної діяльності і стратегії їх досягнення [6 СЗО 4.6.1-4]; організовує власний освітній простір, раціонально розподіляє час [6 СЗО 4.1.1-1]; використовує допоміжні засоби для навчання, зокрема цифрові пристрої, без шкоди для здоров'я [6 СЗО 4.1.1-2]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2]; визначає ефективні способи засвоєння навчальної інформації [6 СЗО 4.1.1-3]; самостійно створює та реалізовує короткострокові плани щодо досягнення успіху, зокрема в навчанні, спорті, побуті [6 СЗО 4.3.1-2].	навчання. Навчальний прогрес.	Вправа «Діамант», спрямована на пошук чи підсилення мотивації до навчання як важливого ресурсу успішного майбутнього і самореалізації. Читання/перегляд відео, наприклад про незвичайні школи світу або про можливості тренування мозку і розвитку інтелекту. Відстеження виконання навчальних завдань за допомогою, наприклад, «Календаря відповідальних справ». Ведення щоденника власних досягнень для відстеження власного навчального прогресу. Розгляд та обговорення способів, технік, прийомів ефективного навчання. Створення/реалізація короткотривалих планів щодо досягнення успіхів у навчанні. Читання та обговорення текстів про те, як можна бути ефективним під час навчання. Складання листа-поради молодшим школярам про свій досвід подолання складнощів у навчанні або в оволодінні якоюсь навичкою. Пошук інформації з різних джерел щодо можливості навчання / отримання нових корисних навичок за межами школи, зокрема на цифрових навчальних платформах і в НУО.
Розділ 2. Я в спільноті		

Використовує перевірену інформацію для прийняття рішення щодо вибору повсякденної поведінки на користь здоров'я, безпеки та добробуту [6 СЗО 2.3.1-1]; визначає форми поведінки, які приносять задоволення без нанесення шкоди власному здоров'ю і здоров'ю інших осіб [6 СЗО 3.4.1-1]; обґрунтовує необхідність власної відповідальності за поведінку в побуті та громадських місцях [6 СЗО 1.1.1-3]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; оцінює надійність різних джерел інформації (засоби масової інформації, реклама, соціальні мережі тощо) [6 СЗО 4.2.1-2]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1];	Етикет під час релігійних свят у різних культурах. Основні правила поведінки під час релігійних свят і обрядів у друзів та сусідів. Одяг і подарунки, які відповідають події. Формули поздоровлення і відповіді. Обрядові страви.	Актуалізація понять «релігія», «конфесія», «атеїст», «піст», «обряд», «ритуал», і класифікації свят. Дослідження святкових традицій світових релігій (із запропонованого переліку) за матеріалами з різних джерел. Складання в групах колажу з основних елементів (символи, страви тощо) деяких найвідоміших свят світових релігій. Складання переліку основних формул привітання зі святом різними мовами. Презентація власного досвіду спостереження або участі у релігійному святі в Україні або за кордоном (за запропонованим планом). Участь у грі-симуляції відвідин різних релігійних свят. Встановлення відповідності між обрядовою стравою і святом. Групова робота – дослідження місцевої української традиції приготування святкових страв або хліба на різні релігійні чи родинні свята. Читання та обговорення основних правил поведінки вірян під час релігійних свят і правил відвідування релігійних свят представниками інших релігій чи конфесій, які мешкають у твоєму населеному пункті, області чи країні. Перегляд методом стоп-кадру відеосюжету про взаємодію представників різних релігій.
--	--	--

толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1].		Створення для друзів допису-привітання з релігійним святом у соцмережах.
Застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; пояснює вплив спілкування на складники здоров'я, безпеки і добробуту [6 СЗО 4.4.1-1]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4];	Ефективна комунікація та співпраця. Ознаки ефективної комунікації. Навички ефективної комунікації: активне слухання та прояснення інформації.	Складання переліку ознак ефективної комунікації з подальшим спільним обговоренням. Ознайомлення з основними навичками активного слухання та прояснення інформації (слухання інформаційного повідомлення вчителя/вчительки / читання тексту / перегляд відео). Моделювання різних навичок активного слухання та прояснення інформації. Практична діяльність для тренування навичок ефективної передачі інформації, активного слухання і прояснення. Формулювання різних видів запитань за заданою схемою. Рольова гра для відпрацювання навичок активного слухання й уточнення інформації. Спостереження та самоспостереження за виявом емоцій і почуттів під час комунікації. Групова робота зі створення постера/пам'ятки «Ефективна комунікація в нашому класі: що ми маємо робити, щоб ми слухали і чули одне одного?»

встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; виконує різні ролі в груповій роботі [6 СЗО 4.7.1-3].		
Застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; ідентифікує причини та наслідки виникнення конфліктів у різних ситуаціях [6 СЗО 1.3.2-1]; моделює ситуацію з конструктивним залагодженням конфліктів [6 СЗО 1.3.2-2]; протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2];	Ненасильницьке спілкування. Ознаки та особливості ненасильницького спілкування. Компоненти ненасильницького спілкування. Структура та формулювання «я-твердження». Аргументування власної позиції.	Обговорення, що таке ненасильницьке спілкування, які його ознаки і чому воно важливе. Практичні вправи: формування негативного ставлення до насильства; розвиток навичок ненасильницького спілкування та розуміння принципів рівності й недискримінації. Ознайомлення з компонентами ненасильницького спілкування, структурою «я-твердження». Моделювання та аналіз практичних ситуацій і формулювання для них «я-тверджень». Практична діяльність для тренування навичок аргументування власної позиції з повагою до співрозмовника. Опрацювання схеми побудови висловлювання чи запиту (про допомогу або задоволення якоїсь потреби) для конструктивної комунікації з батьками та однолітками. Практичне відпрацювання технік активного слухання, «я-твердження» і схеми побудови

пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; виконує різні ролі в груповій роботі [6 СЗО 4.7.1-3].		висловлювання/запиту для конструктивної/ефективної комунікації в родині, аналіз результатів. Створення в групі постера на теми мирного співжиття в колективі / спільноті / громаді.
Протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; ідентифікує причини та наслідки виникнення конфліктів у різних ситуаціях [6 СЗО 1.3.2-1]; моделює ситуацію з конструктивним залагодженням конфліктів [6 СЗО 1.3.2-2]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3];	Як розпізнавати конфлікти та запобігати насильницьким конфліктам. Які конфлікти найчастіше виникають у школі та вдома? Стилі поведінки в конфлікті. Ненасильницькі шляхи розв'язання конфліктів: діалог, коло порозуміння, медіація тощо.	Обговорення і складання переліку конфліктів, які найчастіше виникають у школі та вдома. Створення базової карти/схеми конфлікту. Перегляд та обговорення медіафайлів з різними стилями поведінки в конфлікті. Спільне формулювання ознак різних стилів поведінки в конфлікті. Інсценізація або моделювання різних стилів поведінки в конфлікті за запропонованими ситуаціями з подальшим обговоренням. Створення коміксу, який демонструє ситуацію з різними стилями поведінки в конфлікті. Виконання практичної діяльності/симуляцій з відпрацювання навичок конструктивного розв'язання конфліктів із застосуванням «я-твердження», аргументування, навичок активного слухання та прояснення інформації. Моделювання ситуації розв'язання конфлікту через участь у «Колі порозуміння».

розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2] приймає рішення щодо надання самодопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2].		Ознайомлення з поняттями «медіація» та «медіатор», «медіація ровесників»; куди можна звернутися по допомогу, наприклад у кабінет медіації або службу порозуміння школи тощо. Написання посту для соціальної мережі щодо конструктивної комунікації в конфлікті.
Протидіє проявам тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб [6 СЗО 1.2.1-1]; виокремлює інформацію та обговорює ситуації булінгу, зокрема кібербулінгу [6 СЗО 1.2.1-2]; розробляє стратегію подолання булінгу, визначає джерела допомоги жертвам булінгу, звертається за допомогою до інших осіб [6 СЗО 1.3.2-3]; аналізує причини вибору нездорової поведінки [6 СЗО 3.3.1-5]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; розрізняє ситуації, коли силу переконання використали з позитивними чи негативними намірами [6 СЗО 4.4.1-3]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2];	Булінг. Кібербулінг. Чим булінг відрізняється від конфлікту. «Коло» булінгу. Моделі поведінки під час булінгу. Що таке кібербулінг і як від нього захиститися?	Визначення ознак та складання порівняльної таблиці за визначеними критеріями понять «конфлікт» і «булінг». Обговорення анімаційних історій або текстових уривків, що містять приклади різних форм прояву булінгу. Створення асоціативної карти/схеми/візуалізації понять «булінг» / «кібербулінг». Визначення із запропонованого переліку ключових ознак булінгу / кібербулінгу. Перегляд уривків відео і їхній аналіз за допомогою схеми «коло булінгу» для визначення ролей під час цькування. Обговорення проблемних ситуацій, пов'язаних із цькуванням, та визначення причин булінгу. Висловлення власних суджень про вплив булінгу на всіх його учасників. Створення пам'ятки для молодших школярів або коміксу на тему: «Як сучасне законодавство захищає тебе від булінгу» або «Як реагувати, якщо ти став жертвою або свідком булінгу».

приймає рішення щодо надання самодопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2].		Генерування ідей/пропозицій для створення безпечного середовища в класі. Наведення прикладів кібербулінгу та моделювання способів захисту від нього.
Розділ 3. Я в громаді: діємо разом		
Визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2]; виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб [6 СЗО 4.8.2-3]; пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2]; вирізняє ознаки доброчинності [6 СЗО 4.10.1-1] виявляє чуйне ставлення до людей з особливими потребами [6 СЗО 4.8.2-2]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2];	Культура та різноманіття як ресурс для розвитку громади та країни. Якими бувають громади. У чому цінність та переваги різноманітності громади. Як жити разом в одній громаді. Як я можу підтримувати і зберігати культуру моєї спільноти та громади і сприяти розвитку країни.	Створення візуального образу або сінквейну до понять «громада» і «спільнота». Презентація герба своєї громади/населеного пункту або історії її створення й основних пам'яток або символів і цінностей громади. Обговорення проблемного питання та «голосування ногами»: «Культурне розмаїття громади це добре чи погано?» Висловлення власних суджень про культурне розмаїття та його цінність для суспільства. Дослідження на тему: «Що з того, чим ти користуєшся, або що споживаєш щодня, прийшло у твою культуру та країну з інших культур чи країн?» або «Що отримують люди завдяки знайомству та взаємодії з представниками інших культур?». Виконання навчального проєкту «Культури нашого краю». Участь у симуляційних іграх, присвячених взаємодії та комунікації в громаді. Укладання переліку компетентностей для успішної комунікації в багатокультурному суспільстві.

встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації [6 СЗО 4.4.1-2].		Пошук у різних джерелах (тексти, відеоматеріали, усні свідчення, власні спостереження) історій успіху про те, як культурне різноманіття сприяло розвитку особистості чи громади.. Групові підготовка та презентація банку ідей: які культурні особливості громади можуть стати ресурсом для її розвитку. Обговорення того, як дитина особисто або її родина можуть підтримувати та зберігати культуру своєї спільноти й громади.
Визначає свої потреби, бажання, інтереси та цілі [6 СЗО 4.3.1-1]; визначає потенційні небезпеки навколишнього середовища для здоров'я і безпеки людини (дорожній рух, забруднення, хімічні речовини, ультрафіолетове випромінювання тощо) [6 СЗО 2.1.1-1]; демонструє модель безпечної поведінки згідно з інструкціями і правилами в соціальному і природному середовищі [6 СЗО 1.1.1-1]; аналізує взаємозв'язок між потребами людини та обмеженістю ресурсів [6 СЗО 4.5.1-1]; моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; визначає потребу ощадливого використання ресурсів і повторної переробки вторинної сировини [6 СЗО 4.5.1-2];	Природне середовище як ресурс. Людина, дружна до природи. Рациональне природокористування і економія ресурсів. Культура споживання і поведінка відповідального споживача/споживачки. Повторне використання.	Обговорення змін ландшафту та екосистем громади внаслідок війни, загроз навколишнього середовища (забруднення ґрунтів і водою хімікатами, залишками зброї, продуктами горіння; мінна небезпека) та алгоритму звернення по допомогу в разі потреби. Використання цифрових застосунків для моніторингу екологічного стану довкілля та поширення еко-порад. Складання переліку способів задоволення власних потреб без шкоди для себе і природного середовища. Аналіз та розв'язання практичних кейсів щодо ощадливого використання ресурсів.. Презентації досвіду економії комунальних витрат у родині. Створення порад для мешканців будинку або квартири щодо колективного заощадження тепла та світла. Створення банку ідей, як можна дати «друге життя» або запропонувати нове використання власних

відбирає ресурси для повторної переробки [6 СЗО 4.5.1-4]; розпізнає приклади поведінки, дружньої до навколишнього середовища [6 СЗО 3.3.1-4]; приймає рішення щодо надання самодопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2]; бере участь у груповій роботі, враховуючи індивідуальні особливості і потреби [6 СЗО 4.7.1-1].		побутових речей, щоб зменшити обсяг сміття і раціонально використовувати ресурси. Складання переліку правил для ефективного та ощадливого візиту в супермаркет. Створення публікації (буклета, постера, інфографіки, візуального контенту для соцмереж) про правила поведінки відповідального споживача.
Обґрунтовує обмеженість ресурсів (зокрема часу, здоров'я, фінансів) [6 СЗО 4.5.1-3]; оперує основними економічними поняттями (гроші, зайнятість, підприємництво тощо) [6 СЗО 4.9.1-1]; розрізняє та зазначає законні джерела доходів для свого віку [6 СЗО 4.9.1-2]; вміє раціонально розпоряджатися власними грошима [6 СЗО 4.9.1-3]; розуміє вагу докладених зусиль дорослих для отримання доходів [6 СЗО 4.9.1-4]; бережливо ставиться до власного майна та майна інших осіб, обґрунтовує недоторканність чужого майна [6 СЗО 1.2.1-3]; визначає потребу ощадливого використання ресурсів і повторної переробки вторинної сировини [6 СЗО 4.5.1-2];	Підприємливість та ініціативність як ресурс розвитку власного добробуту і громади. Діяльність зі створення цінностей для інших осіб. Соціальне підприємництво та волонтерство. Власна діяльність для успішного майбутнього та розвитку громади.	Аналіз і складання переліку можливих джерел власного доходу. Складання власного бюджету (самостійно або за шаблоном) на визначений період: день, тиждень, місяць. Участь в обговоренні теми «Ініціативність: переваги та ризики» з використанням графічного організатора. Порівняння та обговорення різниці між поняттями «підприємлива людина» та «підприємець». Складання портрета підприємливої людини. Вербалізація емоцій, які відчуває людина, коли їй щось вдається зробити або досягти. Обговорення питання «Які цінності для себе та інших я можу створити?». Фіксація власних справ, що принесли користь іншим.

моделює кроки задоволення власних потреб з урахуванням можливостей своїх та інших осіб [6 СЗО 4.3.1-3]; вирізняє ознаки доброчинності [6 СЗО 4.10.1-1] пояснює значення волонтерства [6 СЗО 4.10.1-3] встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4].		Мінідослідження та обговорення того, яких підприємств і послуг бракує в громаді та як зарадити цьому зараз або в майбутньому. Пошук інформації про соціальні ініціативи підприємців громади або внесок у волонтерську діяльність чи допомогу армії. Мозковий штурм: як створити соціальну цінність для громади з огляду на її наявні ресурси. Розроблення соціального чи культурного проєкту (груповою роботою) з орієнтацією на його втілення в громаді.
Розрізняє складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний), поважає свій і чужий особистий простір під час спілкування [6 СЗО 4.4.1-4]; розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності [6 СЗО 4.7.1-2]; встановлює нові контакти та ефективно співпрацює для досягнення результату, використовує різні засоби зв'язку [6 СЗО 4.7.1-4]; визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності [6 СЗО 4.8.1-1]; толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту [6 СЗО 4.8.1-2];	Чим я можу допомогти іншим людям та бути корисним/корисною в громаді? Доброчинність, милосердя, меценатство. Сусідська допомога (толока). Волонтерська допомога.	Пояснення різниці між поняттями «волонтерство», «доброчинність», «милосердя», «меценатство» за допомогою графічних організаторів. Пошук інформації з різних джерел щодо відомих меценатів або благодійників регіону. Дослідження діяльності представників волонтерського руху в Україні (робота в групах). Зустріч із волонтерами. Створення разом із вчителями соціального проєкту: «Громада, дружна до ветеранів та ВПО». Створення медіапродукту (відеоролика, анімації, допису в соціальних мережах) для популяризації волонтерства та доброчинності в громаді. Робота з документом: ознайомлення з витягами із Закону України «Про волонтерську діяльність».

пояснює почуття інших осіб і визнає їх право на вираження своїх почуттів [6 СЗО 4.8.2-1]; вирізняє ознаки доброчинності [6 СЗО 4.10.1-1]; виявляє чуйність до осіб, які потребують допомоги [6 СЗО 4.10.1-2]; приймає рішення щодо надання самопомоги та допомоги іншим особам, звернення до інших осіб чи відповідних служб [6 СЗО 2.3.1-2]. пояснює значення волонтерства [6 СЗО 4.10.1-3].		Створення мотиваційного відеоролика для залучення підлітків до волонтерської діяльності в школі та громаді. Робота з прислів'ями та текстами про добросусідство, взаємодопомогу й доброчинність у різних культурах. Дослідження значення поняття «толока» та його аналогів у різних культурах за допомогою різноманітних джерел інформації (зокрема цифрових). Обговорення практичних ситуацій (кейсів) сусідської взаємодопомоги. Написання есе-роздуму про власну готовність долучитися до толоки, волонтерства та доброчинності. Дискусія на тему: «Кого можна назвати героєм у воєнний і мирний час?» Підбиття підсумків навчального року і навчання за курсом, а також планів розвитку особистої освітньої траєкторії.
--	--	--

Прикінцева частина.

Згідно з новою редакцією Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 09 серпня 2024 року № 1120) «Міжгалузовий інтегрований курс соціально-емоційного та морально-етичного спрямування “Культура добросусідства” для 5-6 класів» (далі - Курс) є окремим навчальним курсом, як і предмети «Етика», «Вчимося жити разом» та інші курси та навчальні предмети соціально-емоційного та морально-етичного спрямування. Він був рекомендований до викладання обсягом 17 годин на рік. Адміністрація школи разом з учителем/вчителькою може спланувати його викладання в такий спосіб: або 1 година раз на два тижні упродовж навчального року (як вказано в запропонованому в збірці календарно-тематичному плануванні), або ж 1 година кожного тижня упродовж одного семестру.

Типова освітня програма не забороняє збільшити рекомендовану кількість годин за рахунок резервних годин для цієї галузі. Якщо ЗЗСО обирає викладання Курсу обсягом 35 годин на рік, то рекомендована кількість годин у календарному плануванні може бути відповідно збільшена вдвічі. Також учитель/вчителька може інтегрувати викладання предмета з інтегрованим курсом «Здоров’я. Безпека. Добробут» або використовувати тематику і розробки Курсу для проведення ранкових зустрічей, годин спілкування, позаурочних заходів, корисного дозвілля під час перебування в укритті тощо. Звертаємо увагу на важливість узгодження викладання деяких тем Програми з інтегрованим курсом «Здоров’я. Безпека. Добробут», щоб уникнути дублювання і творчо доповнювати кожен із предметів.

Викладати предмет може викладач курсів «Основ здоров’я» чи «Здоров’я. Безпека. Добробут», викладач історії і громадянської освіти, шкільний психолог, а за умови проходження відповідного навчання – і класний(-а) керівник/керівниця 5–6 класів, тобто вчитель-предметник / вчителька-предметниця будь-якого фаху.

Звертаємо увагу на певну складність і чутливість окремих тем і важливість відстежування емоційного стану школярів під час проведення деяких видів діяльності. Особливо актуальним це є в період військового стану і повоєнної відбудови. Для цього автори надали варіанти альтернативних видів діяльності для проведення занять за однією темою, а у методичних рекомендаціях до викладання курсу, які розміщені на відповідних електронних ресурсах (www.kdukraine.com та <https://www.yakistosviti.com.ua/>) і у списку використаних джерел нижче, містяться детальні поради щодо їхнього використання (зокрема й під час дистанційного навчання), а також запропонований інструментарій для оцінки настрою/самопочуття дітей.

Оскільки в умовах компетентісно орієнтованого навчання посилюється увага до роботи з формування навичок самоорганізації і самонавчання, уміння виокремлювати важливе й достовірне серед потоку інформації, автори пропонують низку завдань для самостійного опрацювання учнями. Також

запропоновані завдання, що передбачають спільну роботу дитини з батьками/рідними вдома для вироблення навичок співпраці та взаємодії, дослідження традицій, історії і культури родини.

У впровадженні курсу має віддаватися перевага діяльнісному підходу, який передбачає різноманітні активності: інтерактивні вправи, симуляційні та рольові ігри, практичні роботи, дослідження, спостереження, моделювання та прогнозування, дискусії та обговорення, розв'язання ситуативних завдань, проєктну діяльність, роботу з різними джерелами інформації, використання цифрових пристроїв тощо. Під час викладання курсу педагоги/педагогині мають впроваджувати основні підходи для навчання в НУШ, зокрема дотримуватися умов і технології інтерактивного навчання, практикувати в навчанні підлітків принципи освіти дорослих. Також автори Курсу пропонують педагогам/педагогиням дотримуватися таких рекомендацій:

- добирати завдання за принципом «краще менше, та якісніше», адаптувати їх до потреб і рівня розвитку учнів у класі, не намагатися досягнути весь запропонований матеріал;
- виокремлювати в кожній темі й на кожному занятті ціннісний та мотиваційний аспекти: дитина має розуміти, навіщо вона набуває певних знань і навичок, що відчуває і як застосовуватиме цей досвід тут і тепер;
- опиратися на особистий досвід дитини та її родини;
- акцентувати загальнолюдські цінності, наголошувати на тому, що об'єднує людей, а також на особливостях, якими ми цікаві одне одному;
- надавати пріоритет ознайомленню з культурами, релігіями, мовами чи діалектами найближчого оточення дитини — у громаді, районі, області;
- пропонувати учням однаковий за обсягом матеріал про історію та культуру різних спільнот, постатей тощо, а в будь-яких переліках (культур, мов, об'єктів, персоналій) дотримуватися абеткового порядку;
- витримувати тематичний принцип: у курсі немає тем, зосереджених лише на одній культурі чи релігії; дотримуватися коректності у вживанні термінів;
- подавати матеріал про різні культури, релігії, мови та постатей неупереджено — у позитивному або нейтральному тоні;
- пам'ятати, що на заняттях учні мають говорити більше за вчителя; матеріали з посібників діти не повинні завчати чи механічно переказувати — важливо, щоб вони висловлювали власне ставлення, виокремлювали головну думку й ділилися емоціями;
- наводити різні погляди на окремі факти, етимологію слів чи історичні події, ставити відкриті проблемні запитання;
- підтримувати атмосферу безпеки: не картати дитину за відповіді, які видаються незвичними чи помилковими (у багатьох вправах і творчих завданнях немає єдиної «правильної» відповіді — досвід і процес міркування важливіші за результат);
- уникати поділу або вирізнення дітей у класі за гендерною, етнічною, конфесійною чи іншими ознаками;

- дбати про те, щоб діти завершували заняття з відчуттям емоційного комфорту, натхненням і практичними життєвими навичками.

Під час викладання Курсу рекомендуємо застосовувати переважно формувальне оцінювання, яке передбачає надання учням підтримки, корегує засоби та методи навчання в разі виявлення їхньої неефективності, визначає подальші цілі, а також підсумкове оцінювання (оцінювання навчання). Взаємооцінювання є повноцінною навчальною стратегією і також активно використовується в Курсі. Воно створює можливості для учнів закріплювати вивчений матеріал шляхом оцінювання результатів навчання одне одного. З цією метою під час роботи зі школярами учителями/учительці доречно організовувати обмін роботами, взаємозапитання за пропонованим планом, взаємообмін завданнями, заповнення форм взаємооцінювання і самооцінювання тощо.

Якщо педагогічна рада закладу освіти ухвалить рішення про підсумкове оцінювання предмета «Культура добросусідства» в 5–6 класах, то результати навчальних досягнень учнів/учениць фіксуються у свідоцтві досягнень, форма якого запропонована в Рекомендаціях щодо оцінювання результатів навчання здобувачів освіти відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, затверджених наказом МОН України від 02.08.2024 № 1093. У свідоцтві досягнень вписується назва Курсу «Культура добросусідства» і відповідно змінюються три групи результатів навчання: 1) розвиток самоусвідомлення та ефективна діяльність, 2) конструктивна комунікація і співпраця, 3) толерантність, чуйність, добродійність. Ці групи результатів є частиною груп результатів соціальної та здоров'язбережувальної освітньої галузі та описують результати навчання учнів на кінець 6 класу. Тож при оцінюванні досягнень дітей у 5 класі треба корегувати ці результати з опрацьованими темами.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів для свідоцтва досягнень (на кінець 6 класу)

Результат	Початковий	Середній	Достатній	Високий
Розвиток самоусвідомлення та ефективна діяльність	Розуміє необхідність власної відповідальності і за поведінку в побуті, громадських місцях	Пояснює необхідність власної відповідальності і за поведінку в побуті та громадських місцях	Моделює власну відповідальну поведінку щодо дотримання правил у побуті та громадських місцях	Дотримується правил поведінки в побуті та громадських місцях
	Називає моделі безпечної поведінки в соціальному середовищі згідно з інструкціями і правилами	Пояснює вибір моделей безпечної поведінки в соціальному середовищі згідно з інструкціями і правилами	Узгоджує модель безпечної поведінки у відповідній ситуації в соціальному середовищі	Діє безпечно згідно з інструкціями і правилами у соціальному середовищі

		інструкціями і правилами		
	Називає вияви тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб	Розрізняє вияви тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб	Робить висновки щодо виявів тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб та способів реагування на них	Моделює кроки реагування на вияви тиску, агресії, маніпуляції і неповаги щодо себе та інших осіб
	Розуміє перспективність своєї діяльності для успішного майбутнього	Визначає свої потреби, бажання, інтереси, цілі	Визначає стратегії досягнення цілей особистісного розвитку та навчання. Виявляє ризики невідповідності власних потреб і можливостей	Самостійно створює та реалізовує короткострокові і плани щодо власних досягнень, зокрема в навчанні, спорті, побуті
	Усвідомлює обмеженість ресурсів (часу, здоров'я, фінансів, природних ресурсів тощо)	Обґрунтовує обмеженість ресурсів (часу, здоров'я, фінансів, природних ресурсів тощо)	Визначає причини обмеженості ресурсів (часу, здоров'я, фінансів, природних ресурсів тощо)	Моделює діяльність з урахуванням обмеженості ресурсів (часу, здоров'я, фінансів, природних ресурсів тощо)
Конструктивна комунікація і співпраця	Називає складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний)	Ідентифікує складники особистого простору (інтимний, соціальний, публічний)	Пояснює різницю між складниками власного та чужого особистого простору	Виявляє повагу до свого і чужого особистого простору під час спілкування
	Розпізнає вербальні і невербальні засоби комунікації	Застосовує вербальні і невербальні засоби комунікації	Аргументує вибір вербальних і невербальних засобів спілкування	Застосовує вербальні і невербальні засоби спілкування для конструктивної комунікації

	Розрізняє ситуації, які можуть стати причиною виникнення конфліктів	Пояснює, як ситуація може стати причиною виникнення конфліктів	Ідентифікує причини та наслідки виникнення конфліктів у різних ситуаціях	Моделює ситуацію з конструктивним залагодженням конфліктів
	Розуміє взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності	Пояснює взаємовплив емоційного стану, переконань, поведінки всіх учасників спільної діяльності	Визначає причинно-наслідкові зв'язки між емоційним станом, переконаннями, поведінкою всіх учасників спільної діяльності	Ефективно співпрацює для досягнення результату
Толерантність, чуйність, доброчинність	Виявляє розуміння індивідуальних відмінностей інших осіб	Пояснює почуття інших осіб і визнає їхнє право на вираження своїх почуттів	Визначає відмінності між людьми як ціннісну ознаку індивідуальності	Толерантно ставиться до поглядів, переконань, інтересів і потреб інших осіб, що не загрожують здоров'ю, безпеці і добробуту
	Розуміє значення волонтерства і доброчинності для людей, які потребують допомоги, та громади загалом	Пояснює значення волонтерства і доброчинності для людей, які потребують допомоги, та громади загалом	Визначає ситуації, у яких люди потребують допомоги. Виявляє чуйне ставлення до них	Моделює кроки для здійснення волонтерської діяльності та надання допомоги або безпосередньо бере участь у цьому

Список використаних джерел

Законодавство України та державні стандарти:

1. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 3236-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 42. Ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>.
2. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 верес. 2005 р. № 2866-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 52. Ст. 561. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

3. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2020 р. № 898. Офіційний вісник України. 2020. № 81. Ст. 2616. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF>.
4. Про затвердження Національної стратегії створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квіт. 2021 р. № 366-р. Урядовий кур'єр. 2021. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80>.
5. Про затвердження Рекомендацій щодо оцінювання результатів навчання здобувачів освіти відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 серп. 2024 р. № 1093. URL: <https://mon.gov.ua/>.
6. Про затвердження Стратегії сприяння реалізації прав і свобод осіб, які належать до національних меншин (спільнот), в українському суспільстві на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 лип. 2021 р. № 862-р. Офіційний вісник України. 2021. № 62. Ст. 3925. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-2021-%D1%80>.
7. Про затвердження Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 19 лют. 2021 р. № 235 (у редакції наказу МОН України від 09 серпня 2024 р. № 1120). URL: <https://mon.gov.ua/>.
8. Про корінні народи України : Закон України від 01 лип. 2021 р. № 1616-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 38. Ст. 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20>.
9. Про національні меншини (спільноти) України : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2824-IX. Голос України. 2022. № 260. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-20>.
10. Про освіту : Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
11. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 31. Ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.
12. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

Міжнародні документи та рамки компетентностей:

13. Декларація принципів толерантності : прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО від 16 листоп. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
14. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. Зібрання діючих

- міжнародних договорів України. 2002. № 1. Ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
15. Конвенція ООН про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листоп. 1989 р. Ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР від 27 лют. 1991 р. № 789-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 13. Ст. 145. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
16. Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств / ОБСЄ, Верховний комісар у справах національних меншин. Любляна, 2012. 64 с. URL: <https://www.osce.org/hcnm/lubljana-recommendations>.
17. Рамка компетентностей для культури демократії. Том 1: Контекст, поняття та модель / Рада Європи. Страсбург, 2018. URL: <https://www.coe.int/en/web/reference-framework-of-competences-for-democratic-culture/rfcdc-volumes>.
18. Рекомендація Європейського Парламенту та Ради ЄС про ключові компетентності для навчання впродовж життя від 22 травня 2018 р. (2018/C 189/01). Official Journal of the European Union. 2018. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UKR/TXT/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UKR/TXT/?uri=CELEX:32018H0604(01)).
19. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини : прийнята Комітетом міністрів Ради Європи ; Рекомендація CM/Rec(2010)7 від 11 трав. 2010 р. URL: <https://rm.coe.int/16803034e3>.
20. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework / Bacigalupo M., Kampylis P., Punie Y., Van den Brande G. ; European Commission, Joint Research Centre. Luxembourg, 2016. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC101581>.
21. LifeComp: The European Framework for Personal, Social and Learning to Learn Key Competence / Sala A., Punie Y., Gavalda V., Criolo M. ; European Commission, Joint Research Centre. Luxembourg, 2020. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120745>.

Навчально-методичні розробки до курсу «Культура добросусідства»:

22. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому: актуально, інтерактивно, корисно. Програма та методичні рекомендації / редактори-укладачі: О. В. Аніщенко, М. А. Араджионі, А. І. Гусєв, В. І. Потапова. Видання 2-ге, виправл., доповн. Київ : ТОВ «Прометей», 2019. 544 с. URL: <https://kdukraine.com/metodichna-pidtrimka/zbirka-batkivski-zbori-po-novomu/> (дата звернення: 27.06.2026).
23. Навчаємося викладання «Культури добросусідства» дітям і дорослим. Збірка розробок програм інтерактивних занять для освітян від учасників і учасниць тренінгів для тренерів / ред.-укладачі М. А. Араджионі, О. Г. Козорог, Н. К. Лебідь. Київ : ВД «Освіта», 2023. 380 с. : іл. URL: <https://kdukraine.com/metodichna-pidtrimka/metodichna-pidtrimka-dlya-osvityan-yaki-pidvishhuyut-kvalifikaciyu-vikladachiv/> (дата звернення: 27.06.2026).

24. Культура добросусідства : Я. Ми. Країна : програма виховних годин для закладів загальної середньої освіти II–III ст. і методичні рекомендації / автори-укладачі: М. Араджионі, К. Зезюліна, О. Козорог. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ-Одеса : Фенікс, 2021. 428 с. URL: <https://cutt.ly/dNmK1bs> (дата звернення: 27.06.2026).
25. Предмет «Культура добросусідства» для 5–6 класів НУШ: програма, методичні рекомендації, поурочні розробки, критерії оцінювання / за ред. М. Араджионі. Київ : ВД «Освіта», 2023. 446 с. URL: <https://kdukraine.com/metodichna-pidtrimka/zbirka-predmet-kultura-dobrosusidstva-dlya-5-6-klasiv-nush/> (дата звернення: 27.06.2026).